

ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ НАПН УКРАЇНИ
лабораторія екологічного виховання

Пустовіт Н.А.

КУЛЬТУРА ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

Навчальна програма курсу за вибором для 8 (9) класів загальноосвітніх
навчальних закладів

"Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах комісією з біології, екології та природознавства Науково-методичною радою з питань освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (Протокол №2 від 05.03.2013 року)" Лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти від 14.10.2013 р., № 14.1/12-Г- 587

Опубліковано //Біологія. Шкільний світ. – 2013. - № 8 (716). - С.23-32

Київ – 2013

Пояснювальна записка

Незважаючи на значні наукові і практичні напрацювання, екологічна культура, свідомість громадян залишаються прагматично-споживацькими, а стан довкілля невпинно погіршується. Інформованість школярів про екологічні проблеми надто мало корелює з практичними діями на їх вирішення. Екологічна діяльність, до якої епізодично залучаються школярі (підгодовування птахів, прибирання сміття, виготовлення плакатів, участь у фестивалях, агітбригадах, конкурсах, тижнях екології і біології) не охоплює усього загалу школярів і має досить вузьке інтелектуальне, практичне або художньо-естетичне спрямування, потребує спеціального забезпечення з боку дорослих (вчителів, фахівців). Внаслідок цього екологічні проблеми сприймаються школярами радше як наукові поняття, аніж як особистісно значущі життєві ситуації.

Мета курсу „Культура екологічної поведінки” полягає у формуванні в учнів сучасних моделей екологічної поведінки у школі, вдома і суспільстві на основі нових ціннісних та етичних підходів, принципів стійкого/збалансованого розвитку, формування в школярів активної природоохоронної позиції і передачі здобутих знань та навичок іншим членам родини та громаді загалом.

Культура екологічної поведінки - сукупність соціально значущих щоденних вчинків і дій стосовно довкілля, у яких знаходить зовнішнє вираження екологічна культура особистості, зумовлена, в свою чергу, системою цінностей і ставленням до довкілля, нормами моралі, етики, принципами стійкого/збалансованого розвитку.

Культура екологічної поведінки формується під дією спонукальних і обмежувальних чинників. До взаємодії з довкіллям спонукають інтерес до природи, життєві базові і матеріальні потреби. Однак, неконтрольоване задоволення цих потреб призводить до деградації екосистем, виснаження ресурсів. Тому умовою формування культури екологічної поведінки

виступає усвідомлення таких обов'язкових імперативів діяльності і поведінки як обмеження споживання, регулювання потреб.

Внутрішніми обмежувальними чинниками формування культури екологічної поведінки виступають: усвідомлення необхідності збереження здатності екосистем до відновлення; права інших громадян на повноцінне і чисте довкілля; права наступних поколінь на природні ресурси і умови життя; відповідальність за стан навколишнього середовища.

Зовнішніми обмежувальними чинниками є норми природоохоронного законодавства та інші адміністративні нормативи, зовнішня оцінка дій та вчинків. Тож, обмежувальні чинники базуються як на внутрішніх, особистісних, так і на зовнішніх суспільно-правових регуляторах. Однак, рівень культури екологічної поведінки виявляється, насамперед, у самообмеженні потреб, екологічності виборів, врахуванні наслідків дій і вчинків як для довкілля, так і для соціального оточення.

Програма „Культура екологічної поведінки” спрямована на реалізацію компетентнісного підходу до екологічної освіти, що передбачає, насамперед, практичне застосування набутих екологічних знань і вмінь у різних умовах. Важливе значення при цьому має принцип єдності свідомості і діяльності, згідно якого розвиток діяльності виступає умовою і способом розвитку особистості. На основі набуття і осмислення власного екологічного досвіду, самопрезентації свого ставлення до довкілля, самоосмислення взаємодії з природою, рефлексування з приводу екологічних наслідків дій і поведінки у життєвих ситуаціях формується почуття особистої причетності до екологічних проблем та прагнення до участі у їх вирішенні.

Реалізації мети, впровадженню зазначених теоретичних положень сприяє впровадження до змісту шкільної екологічної освіти тематики побутового змісту.

Побут – це та реально існуюча сфера життєдіяльності школярів, у яку вони природньо занурені самим життям, яка їм доступна. У побуті школярі діють активно і систематично, слідуючи не лише певним приписам і вимогам

дорослих, а й виявляючи власні пріоритети, інтереси, прагнення, переконання. У побуті школярі мають свободу самовираження і творчості, самостійного вибору видів діяльності.

Впровадження побутової тематики у процес екологічної освіти дозволяє забезпечувати єдність процесів прийняття і практичного втілення екологічних цінностей. Перехід екологічних знань у переконання і поведінку потребує свідомого долання певних труднощів і перешкод, в тому числі – особистісних протиріч між екологічними цінностями та стереотипами споживання, особливостями буденної свідомості:

- Повсякденне – це те, що сприймається як стійке, стабільне, постійне, нормальне. Нормальне не є нормативним – адже останнє є належним, метою, ідеалом; нормальне – усталене, звичайне, звичне.

- Повсякденне життя організоване типологічно, для нього своєрідність, оригінальність, неповторність не є цікавими, необхідними. Буденна людина пасивна, вона не відчуває себе здатною будь-що змінити, по-справжньому ні у що не втручається, намагається уникнути самостійних рішень, важливих виборів, відповідальності, прагнучи швидше повернутися до розміреного, звичного, спокійного життя. Вирішення екологічних проблем, навпаки, повсякчас потребує активності й творчого підходу.

Зміст курсу структуровано за чотирма розділами: „Культура поводження з живою природою”, „Культура використання води”, „Культура енергоспоживання”, „Культура поводження з твердими побутовими відходами (ТПВ)”. Передбачено також вступне та узагальнююче заняття.

Важливе значення має розділ програми, присвячений культурі поводження з тваринами і рослинами. За даними екопсихології ставлення до тварин – перше зі ставлень до природи, яке починає усвідомлювати дитина: для дошкільників і навіть молодших підлітків тварини є такими ж „значущими іншими”, як батьки, близькі і друзі. Розвиваючи і підтримуючи подібне суб’єктне ставлення, належить сприяти його поширенню на інші компоненти природи.

Таким чином, пропонований зміст курсу „Культура екологічної поведінки” допомагає задіяти психологічні механізми впливу на свідомість особистості. Цей вплив посилюється застосуванням інтерактивних особистісно орієнтованих технологій, що впливають на переорієнтацію свідомості, ставлення людини до природи. Подібні зміни в поглядах і цінностях особистості зумовлюються змінами соціальних ролей.

Для учнів загальноосвітніх закладів звичними є ролі члена сім'ї, громадського об'єднання чи суспільства загалом. Завдяки впровадженню екологічної інформації побутового рівня цей перелік логічно доповнюють ролі споживача природних ресурсів, спричинювача екологічних проблем, а відповідно – й роль того, хто здатен мінімізувати власний негативний вплив на довкілля і, таким чином, на доступному рівні вирішувати відповідні проблеми. На такій основі відбувається усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем та їх вирішення, що складає морально-етичне підґрунтя культури екологічної поведінки школярів, відіграючи роль її внутрішнього спонукального чинника.

Загалом на вивчення курсу „Культура екологічної поведінки” відводиться 35 навчальних годин. З них 10 годин відведено на виконання практикуму, завдання якого наведено після кожного розділу. Серед запропонованого переліку вчитель може обирати ті види робіт, які найповніше відповідають умовам школи, потребам і інтересам учнів, навчально-виховним завданням. Завдання практикуму можна виконувати як на завершення вивчення теоретичного матеріалу, так і після вивчення певної його частини. Деякі завдання можна використати для проведення позакласних заходів, інші – як завдання для учнів під час занять з вивчення теоретичного матеріалу.

Форми впровадження програми „Культура екологічної поведінки” визначають загальноосвітні заклади самостійно, враховуючи свої можливості: курс за вибором, факультатив, гурток, серія виховних годин чи позакласних заходів, впровадження фрагментів на уроках тощо.

Незалежно від форми впровадження, оцінюванню підлягають, насамперед, практичні дії, вчинки школярів, їх мотиви ставлення до природи. Орієнтовними навчально-виховними досягненнями учнів мають бути:

Усвідомлення власної причетності до виникнення і вирішення проблем довкілля (здатність пояснити залежність між власними діями, вчинками і певною екологічною проблемою, можливістю її вирішення; усвідомлення того, що задоволення будь-яких потреб людини пов'язано з використанням природних ресурсів і впливом на довкілля);

Наявність екологічно значущої мотивації ощадливого використання природних ресурсів – переважання альтруїстичних екологічних цілей (прагнення оптимізації стану довкілля, зменшення впливу на нього, створення сприятливих умов для існування всіх форм життя) над мотивами збереження здоров'я або заощадження коштів чи зменшення матеріально-фінансових витрат.

Активне прагнення і конкретні дії, вчинки, спрямовані на зменшення антропогенного навантаження на довкілля внаслідок власного споживання.

Культура екологічної поведінки (35 год., 1 год. на тиждень)

Дата проведення дня заняття	К-ть годин	Зміст навчального матеріалу	Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
	1	Вступ. Актуальність екологічних проблем. Стійкий розвиток – концепція збалансування соціальних, економічних і екологічних аспектів суспільного розвитку. Приклади негативних і позитивних наслідків для довкілля повсякденної поведінки людей. Сутність поняття „культура екологічної поведінки”.	Учні: - <i>пояснюють:</i> сутність стійкого розвитку, культури екологічної поведінки; - <i>наводять приклади</i> позитивного і негативного впливу на стан довкілля людської діяльності і поведінки; - <i>роблять висновок</i> про особисту причетність кожного до вирішення екологічних проблем.
Розділ 1. Культура поводження з тваринами і рослинами (8 год.)			
	5	Значення тварин: для природи (роль у	Учні:

		<p>екосистемах), для людини (естетичне, соціальне, практичне). Походження свійських тварин. Потреби тварин, залежність потреб від походження і природної поведінки тварин. Права і свободи тварин. Обов'язки власників тварин. Законодавче закріплення прав тварин і обов'язків людей щодо утримання тварин (Закон „Про захист тварин від жорстокого поводження”, „Правила утримання домашніх тварин” у містах України). Утримання екзотичних тварин як хатніх улюбленців. Моральна оцінка і екологічне значення вилучення тварин з екосистем (утримання їх як хатніх улюбленців, використання задля розваг, бізнесу, реклами тощо). Правила вибору хатнього улюбленця. Причини появи бездомних тварин. Тварини своєї місцевості (поширені і зникаючі, рідкісні). Рослини – складова екосистем. Естетичне, практичне значення рослин. Поширені і рідкісні, зникаючі рослини своєї місцевості. Правила вибору рослин для озеленення. Правила поведінки на природі. Громадський рух на захист тварин і рослин (міжнародні і відчизняні НУО).</p>	<ul style="list-style-type: none"> - <i>пояснюють</i> естетичне, екосистемне, практичне значення тварин і рослин; - <i>називають</i> права і свободи тварин, обов'язки власників щодо утримання тварин; - <i>дають моральну оцінку</i> випадкам використання тварин з метою реклами, заробляння коштів; - <i>розпізнають</i> у природі поширені, рідкісні і зникаючі види тварин і рослин; - <i>дотримуються правил</i> поведінки у природі, гуманного і безпечного поводження з тваринами і рослинами.
	3	<p>Практикум (за вибором) : Конференція, фотовиставка „Наші улюбленці”, „Рослини в домі”, екскурсія до ветеринарної клініки, рольова гра „Різдвяна ніч”, зустріч з представниками зоозахисних НУО, допомога притулку для бездомних тварин тощо.</p>	
	<p>Розділ 2. Культура використання води (6 год.)</p>		
	4	<p>Вода на планеті Земля (океани і моря, річки, озера, штучні водойми, підземні води; агрегатні стани води, льодовики). Унікальні властивості води: здатність акумулювати тепло; розчиняти багато речовин; інертність; розширення при замерзанні тощо. Значення води для життя. Колообіг води у природі – запорука її „невичерпності”. Втручання людини у природний обіг води (будівництво ГЕС та штучних водойм, меліорація, зміна режиму підземних вод, забруднення). Водопостачання (водогони, криниці) і водовідведення (каналізація).</p>	<p>Учні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>застосовують</i> знання про запаси води на планеті, властивості води для <i>обґрунтування</i> і <i>пояснення</i> значення і необхідності збереження води; - <i>наводять приклади</i> негативного впливу господарської діяльності на стан відкритих водойм та підземних вод; - <i>перераховують</i> джерела водопостачання свого населеного пункту; - <i>називають</i> альтернативні

		Правила ефективного, ощадливого використання води, запобігання забрудненню води у побуті.	хімічним засоби для миття посуду; - <i>дотримуються правил</i> ощадливого використання води у школі і вдома.
	2	Практикум (за вибором): Проведення дослідів, спостережень з вивчення фізичних та хімічних властивостей води, дослідження кислотності опадів. Екскурсія на водозабірну та (чи) водоочисну станцію. Дослідження стану використання води у своїй родині; складання правил ощадливого використання води у побуті. Підготовка повідомлень (конференція) за темами: історія нашої річки; походження назв наших річок (озер); бабусина криниця (записи розповідей старожилів про криниці і водойми місцевості, про ставлення людей до водних джерел), найдревніші водогони та каналізаційні споруди у світі та своїй місцевості, найвідоміші бальнеологічні курорти України тощо.	
		Розділ 3. Культура енергоспоживання (9 год.)	
	7	Уявлення про теплову та електричну енергію, енергетику. Виробництво і витрати електроенергії в Україні порівняно з іншими країнами світу. Уявлення про електроенергію як вторинний енергоресурс, первинні енергоресурси, паливо. Основні фактори впливу електроенергетики на довкілля: забруднення продуктами згоряння, теплове забруднення, радіоактивне забруднення, екологічний вплив акваторій водосховищ (для ГЕС), вилучення з використання територій, електромагнітна дія. ТЕС – основні виробники електроенергії в Україні і потужне джерело парникових газів. Вплив ТЕС на довкілля залежно від використовуюваного палива (твердого, рідкого, газоподібного). Вплив ТЕС на ландшафт. Екологічне значення теплових викидів ТЕС. ГЕС – енергоустановки, що використовують відновні джерела енергії. Безпосередні і віддалені екологічні наслідки спорудження водосховищ. АЕС – „за” (можливість наблизити виробництво до споживача і зменшити втрати енергії при транспортуванні, зменшення викидів сполук нітрогену, сульфуру,	Учні: - <i>характеризують</i> негативний вплив енергетики на довкілля та здоров'я людини; - <i>називають</i> альтернативні джерела енергії, їх переваги і недоліки; - <i>пояснюють</i> значення енергії у житті сучасної людини, необхідність ощадливого використання енергії; - <i>наводять приклади дій</i> , спрямованих на ощадливе використання енергії, зменшення небезпеки радіаційного ураження; - <i>дотримуються правил</i> енергозбереження у школі та вдома.

		<p>вуглекислого газу) і „проти” (небезпека радіаційного забруднення). Джерела радіаційного забруднення від АЕС. Способи знешкодження радіоактивних відходів, що утворюються на АЕС. Аварія на Чорнобильській АЕС. Небезпечні наслідки внутрішнього опромінення.</p> <p>Альтернативна енергетика. Основні види нетрадиційної енергетики в Україні (використання біогазової енергії; малої теплоенергетики, вітроенергетики, малої гідроенергетики, використання шахтного метану і штучних горючих газів, сонячної (геліо-) енергетики, геотермальної енергетики). Переваги і недоліки альтернативної енергетики. Електромагнітні поля: природні й штучні. Вплив електромагнітних хвиль на живі організми. Запобігання негативного впливу електромагнітного поля (або зменшити його) під час роботи телевізора, монітора комп’ютера; мікрохвильової печі, фену, мобільного і радіотелефону.</p> <p>Правила енергозбереження під час приготування їжі та під час прання; збереження тепла у помешканні; енергозберігаючі освітлювальні прилади і техніка. Раціональне використання власного та громадського транспорту – спосіб збереження енергії.</p>	
	2	<p>Практикум (за вибором) :</p> <p>Підготовка повідомлень за темами: „Живі електростанції”; „Електричні явища в організмі людини”; „Енергетичні явища у природі” тощо; дослідження „Споживання електроенергії у мене вдома”, „Побутові звички використання енергії”; досліди, що ілюструють утворення електричного струму; виготовлення моделей водяного колеса, вітряного, хвильового двигуна; дослідження швидкості нагрівання води на сонячними променями у різних умовах; дослідження ринку енергозберігаючої техніки і приладів; екскурсія на електростанцію; учнівська конференція (орієнтовні теми: зміна клімату, утворення кислотних опадів, деградація земель, зміна ландшафтів, вичерпання природних ресурсів, радіаційне забруднення, проблема побутових відходів, знеліснення і зменшення біорізноманіття тощо внаслідок використання традиційних видів палива на електростанціях); виготовлення відбивачів тепла; складання правил економії електроенергії у</p>	

		побуті.	
	Розділ 4. Культура поводження з твердими побутовими відходами (9 год.)		
6	<p>Кругообіг природних речовин. Розкладання природних матеріалів і накопичення штучних. Діяльність людини як причина утворення відходів. Поняття „життєвий цикл продуктів”. Поняття „відходи”, їх види.</p> <p>Поняття „тверді побутові відходи”, „сміття”. Утворення ТПВ або сміття в результаті побутової діяльності. Склад сміття: залежність від пори року, рівня достатку жителів, соціально-культурних умов. Законодавча база управління відходами в Україні (Закон „Про відходи”).</p> <p>Способи поводження з ТПВ (захоронення, спалювання, переробка). Супутні екологічні проблеми, їх вирішення.</p> <p>Економічне і екологічне значення вторинного використання сировини. Оволодіння навичками зменшення кількості утворюваного сміття (зменшення кількості сміття, сортування сміття, повторне використання речей, переробка сміття). Правило трьох „R”. Поводження з небезпечними і харчовими відходами.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - <i>називають</i> основні джерела утворення відходів; переважні способи поводження з відходами у місці проживання; правила зменшення сміття; - <i>характеризують</i> різні види відходів за їх впливом на довкілля,; - <i>порівнюють</i> екологічну доцільність використання речей з натуральних і штучних матеріалів, різних способів поводження з відходами; - <i>роблять висновок</i> про виняткову роль людської діяльності, способу життя в утворенні відходів; - <i>наводять приклади дій, дотримуються правил</i> поведінки, що запобігають утворенню відходів і зменшують їх кількість. 	
3	Практикум (за вибором) :		
	Досліди з розкладання відходів; дослідження власного способу життя, споживання; моделювання різних способів знешкодження сміття; виготовлення паперу з макулатури; акції „Пластикова пляшка”; „Друге життя речей”; конкурс (благодійний ярмарок) „Умілі руки”; виставка екологічно безпечних і небезпечних товарів; екскурсія на сміттєспалювальний завод або інше сміттєпереробне підприємство чи підприємство приймання/переробки вторинної сировини (міськвторресурси); рольова гра „Кухня”.		
	Узагальнення (2 год.)		
2	Огляд досягнень учнів, змін, що сталися у їхній поведінці стосовно природи і природних ресурсів. Проведення практичних екологічних заходів (ярмарок, акцій).		

ЛІТЕРАТУРА

Борейко В.Є. Екологічна етика та гуманне ставлення до тварин і рослин : метод. посіб. для вчителів /В.Є.Борейко, Н.А.Пустовіт. – К.: Логос, 2011. – 79 с.

Войцехівський М.Ф., Василенко С.В. Таємниці води: посіб. для вчителів та учнів основ. шк. загальноосвіт. навч. закл. / М.Ф. Войцехівський, С.В. Василенко – К.: Навч. книга, 2008. – 32 с.

Пруцакова О. Л. Місто, в якому ти живеш : навч. посібник для всіх, кому не байдужі проблеми довкілля / О.Л. Пруцакова. – К. : ТОВ „Гнозіс”, 2008. – 56с.

Пруцакова О.Л. Дім, в якому ти живеш. Навчальний посібник для учнів 8-9 класів. Друге видання, перероблене і доповнене /О.Л. Пруцакова. – К.: ТОВ „Гнозіс”, 2007. – 56с.

Пустовіт Н.А. Натисни на сміття! Робочий зошит для учнів 6-9 класів /Н.А.Пустовіт – К.: „Імідж-прінт”, 2005. – 36 с.

Пустовіт Н.А. Натисни на сміття! Методичний посібник для вчителів / Н.А.Пустовіт. - К.: „Четверта хвиля”, 2005. – 32 с.

Пустовіт Н.А. Енергобереження: навчальний посібник для учнів 8-11 класів /Н.А.Пустовіт. – К.: „Спрінт Україна”, 2006. – 40 с.

Пустовіт Н.А. Енергобереження: Методичний посібник для вчителів / Н.А.Пустовіт. - К.: вид-во ТОВ „Джерела Знань”, 2006. – 24 с.

Впровадження просвітницьких програм для середніх та дошкільних навчальних закладів м.Києва щодо утримання та поводження з домашніми та іншими тваринами в місті. – Методичний посібник. – Київ: ТОВ „Експерт і К”, 2004. – 48 с.